

Tanulmányok

ENGEL PÁL

A honor (A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez)

A tanulmány a „feudális” jellegű földbirtoknak egy eddig nem ismert hazai megjelenési formájával foglalkozik. Megírásához kiindulópontul bizonyos, alább részletezendő megfigyelések szolgáltak, amelyek egy hosszabb időn át folytatott, elég módszeres anyaggyűjtés során, mintegy tapasztalati úton halmozódtak fel. Anyaggyűjtésem eredetileg a 14. századi politikai viszonyok jobb megismerésére irányult, és így az említett megfigyelések is eleinte az Anjou-kori államszerkezet jellegére vonatkoztak. Utóbb azonban, további adatok birtokában, ezt a korlátozott kutatási mezőt valamelyest kénytelen voltam kiszélesíteni. Kitént ugyanis, hogy a vizsgált államszerkezet egy meghatározott földbirtoklási formára épült, amelyet bizonyos értelemben „feudálisnak” is nevezhetünk. Hogy milyen értelemben, arra a tanulmány végén még visszatérek. Ezért előljáróban csak annyit jegyeznek meg: a szónak eredetibb, azaz bizonyos típusú földbirtoklással kapcsolatos, nem pedig mai, meglehetősen inflálódtott értelmében. Vagyis mind a címbe, mind alább a „feudális” minősítés egészen más (ha úgy tetszik: konkrétabb) tartalmat hordoz, mint kézi- és tankönyveinknek azokon a helyein, ahol a magyar államalapítás korától fogva általánosságban „feudális államról”, „feudális urakról”, „feudális anarchiáról” stb. stb. esik szó. Mindezekben a szókapcsolatokban talán a „középkori” jelző is képes lenne mindazt kifejezni, amit a szerzők mondani kívántak.¹

Még egy rövid megjegyzés kívánkozik ide. Történetírásunkban, mint tudjuk, a „feudális” jelző egykor határozottabb tartalommal is felmerült, és hosszú időn át folyt tudományos vita arról, hogy voltak-e a magyar államfejlődésnek a nyugat-európaival egybevethető vagy arra emlékeztető, tehát „hűbéri”, „hűbéries”, „feudális” elemei. Noha végeredményben az alábbi tanulmány is ehhez a kérdéshez kapcsolódik, mégis mellőzhetőnek véltem, hogy a vitát akár csak vázlatosan is ismertessem, mert az abban elhangzottak az alább mondandóknak semmilyen formában nem képezik előzményét.²

*

¹ Ld. pl. *Elekes L.*: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Bp., 1964; Magyarország története. 1. k. 3. kiad. Bp., 1971. 48–108 (Székely György fejezetei); sajnos, hasonlóan kötetlenül a külföld számára készült történelmi összefoglalókban is, pl. *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours*. Publ. sous la direction de E. Pamlényi. Bp., 1974, ahol a középkori fejezetekben (Makkai Lászlótól) a 11–13. századra vonatkoztatva minden megokolás nélkül „propriété féodale” (60. o.), „propriété foncière féodale” (72. o.), „seigneurs féodaux” (95. o.) kerülnek szóba, más terminológiához szokott olvasó számára igen meglepő és félreérthető kontextusokban.

² A vita főbb pontjait összefoglalja *Bónis Gy.*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, [1947]. 104 kk.

Feudális intézményekről lévén szó, talán nem meglepő, hogy az alábbi kutatásokhoz a 14–15. századi királyi várak vizsgálata szolgált kiindulópontul. Miközben a Zsigmond-kor politikai viszonyait próbáltam meg rekonstruálni, arra az érdekes fölfedezésre kellett jutnom, hogy a 14. században az ország várainak és váruradalmainak mintegy a fele úgynevezett királyi vár (*castrum regale*) volt. Fügedi Erik időközben ugyanezt az eredményt kapta saját kutatásai alapján, mai ismereteink szerint pedig egészen pontosan 150(± 1)-ben állapítható meg az 1382-ben királynak minősülő várak száma.³

Lesznek talán, akik ezt kevésre becsülik. Tény azonban, hogy ehhez fogható „királyi vagyron” – bármit értsünk is pillanatnyilag ezen a fogalmon – soha többé nem halmozódott fel történelmünk során uralkodóink kezén, és a királyi várbirtok túlsúlya egészen sajátos, többé nem ismétlődő és a későbbi korok kutatójának szinte elképzelhetetlen módon determinálta a 14. századi táj és ország társadalmi és politikai arculatát. Királyi várak, királyi uradalmak voltak később is. A számuk azonban soha többé nem mérhető össze az Anjou-korival. A várbirtoknak azt az elképesztő mérvű pusztulását, ami az 1382. utáni évszázadban végbement, a legjobban egyetlen számadat érzékeltetheti: Nagy Lajos halálakor, mint mondtam, 150 királyi vár volt az országban, 1498-ban ugyan ezen a területen mindössze 26.⁴

Az Anjou-kort tehát egyebek között a királyi várak abszolút hegemoniája is jellemezte. Hogyan nyilvánult ez meg a mindennapok életében? Mit jelentett valójában a „királyi vár”? Miképpen gyakorolta fölöttük hatalmát a király, miben állt ez a hatalom, milyen helyet kaptak várai és azoknak urai a társadalomban és a politikában? Hiszen azt könnyű belátni, hogy az uralkodó a várait semmiképpen sem személyesen, hanem valamilyen módon más személyek közbeiktatásával „bírtá”.

A 14. századi királyi várak kérdésével a legutóbb Fügedi Erik foglalkozott viszonylag részletesen. Ő is, miként a korábbi kutatás, abból a természetesnek látszó feltevésből indult ki, hogy az Anjouk várait általában a királytól kinevezett várnagyok (*castellani*) igazgatták, akiknek – mint vélte – „az uradalmon belüli igazgatási és gazdasági tevékenysége valószínűleg nem sokban különbözött a magánbirtokok várnagyainak hasonló tevékenységétől”. Fügedi azt is megállapította, hogy a várnagy esetenként két, sőt olykor több várat is igazgatott, ezt a jelenséget azonban végeredményben kivételnek fogta fel, és vizsgálódásai alapjául mindvégig az „egy vár – egy várnagy” elvét tette meg. Úgy vélem, ez az oka annak, hogy számos értékes részmegállapítása ellenére a probléma gyökeréig végül is nem jutott el.⁵

Azt a feltevést ugyanis, hogy az Anjou-királyok várnagyok útján igazgatták váraikat, a tapasztalat nem erősíti meg, ezért bármily kézenfekvő is, el kell ejtenünk. A 14–15. század kormányzati rendszerében a királytól kinevezett *castellanus* mind jobban ritkuló jelenség, s ennek megfelelően a királyi váraknak mind nagyobb, de eleve túlnyomó részét nem várnagyok kezén találjuk. Pontosán: a vár élén álló és azt ténylegesen igazgató tisztségviselőt rendszerint nem a király nevezi ki, akit pedig a király a várai élére állított, az a legtöbbször nem várnagy, hanem magasabb rangú személy.

³Vö. Engel P.: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban. Bp., 1977. 30; Fügedi E.: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp., 1977. 87.

⁴A királyi várak számának 1382–1498 közötti alakulását egy külön tanulmányom fogja tartalmazni, a számadatokat onnan előlegeztem.

⁵Fügedi i. m. 68–91 (az i. h.: 72).

Azt mindig is tudtuk, hogy egyes tájakon a királyi várnagyság intézménye ismeretlen volt. Az egyik ilyen terület Erdély volt, amelynek várait az egész középkor folyamán a vajdai tiszttartozékának tekintették, s amint az erdélyi megyék ispánjait a vajda nevezte ki, ugyanúgy a vajdai várak élére is ő állította embereit. Ugyanez volt a helyzet a szlavóniai királyi várakkal. Ezek a 14. század folyamán mindvégig a báni tiszthez kapcsolódtak, a bán pedig ugyanúgy a maga kinevezte ispánokra és várnagyokra bízta őket, ahogyan a vajda.⁶

Az erdélyi vajda és a szlavón bán a 14. században az ország legtekintélyesebb tisztségviselői közé számított, mindegyikükre állandóan vagy nyolc-tíz, néha még több vár volt bízva. Helyzetük azonban ebben a tekintetben egyáltalán nem mondható kivételesnek, az ország más részeiben ugyanis – a szoroson vett anyaországban – pontosan ugyanez a kormányzati forma működött. Nagyjából mindenütt, ahol királyi várak voltak, azzal a különös rendszerrel találkozunk, hogy egy-egy nagyúr hatalmas, gyakran összefüggő területen, több megyében gyakorolt ispáni jogokat, és a vajda vagy a bán módjára ő állította a maga emberei közül az ispánt vagy alispánt az egyes megyék élére, a várnagyot pedig a reá bízott királyi várakba.

Ezek a kormányzati egységek – nevezzük őket egyelőre így – egyetlen lényeges ponton különböztek Erdélytől és Szlavóniától: nem intézményhez, hanem személyhez kötött és így változékony jellegükben. Forgandóságukat éppen ezért csak aprólékos archontológiai, prozopográfiai és birtoktörténeti kutatás képes kideríteni. Ennek során válik lassanként világossá, hogy olyan személyek, akiket előbb királyi várnagynak gondoltunk, valójában egy más személynek – rendszerint jóval nagyobb úrnak – helyettesei vagy familiárisai, az adatfoszlányokból pedig meglepő, korábban legtöbbször nem is sejtett tisztségkombinációk illeszkednek össze.

Az a leghelyesebb, ha mindkét észrevételt egy-egy gyakorlati példán illusztráljuk. A várnagyokat illetően tekintsük a következőt. A krassói és kevei ispán 1363-ban Szobonya fia László mester volt, és I. Lajosnak egy mandátuma arról tájékoztat, hogy az ő illyédi alvárnagyai, Gergely és Mihály (*vicecastellani eiusdem*) a közeli Kövesden hatalmaskodtak. Három év múlva, 1366-ban az ország másik sarkában bizonyos Gergely és Mihály detrekői és borostyáni várnagyok (*castellani*) egy Pozsony megyei birtok határjárásánál vannak jelen. Nyilván észre sem vennők, hogy a két adat között bármi összefüggés van, és hogy a nevezettek ugyanazok a személyek, ha nem tudnók, hogy Szobonya fia László Krassó és Keve éléről 1365-ben a pozsonyi ispánságra került át. Így azonban kétségtelen, hogy Gergely és társa a két Pozsony megyei vár élén voltaképpen nem királyi várnagyok, hanem ugyanúgy László mester alvárnagyai, mint korábban Krassó megyében. Kivált ha tudjuk, hogy Borostyán várban 1354-ben is az akkori pozsonyi ispán helyettese ült.⁷

Több szót igényel a másik példa: hogyan rekonstruálható a 14. század második felében egy nagyobb fajta, de azért távolról sem rendkívüli tisztségelhalmozás? A viszony-

⁶ Engel i. m. 14.

⁷ 1363: Pesty F.: Krassó vármegye története. Oklevéltár. Bp., 1882–1883. [röviden: Krassó] III. 56; 1366: Dl. 5446, idézi Házi J.: Detrekő vára a középkorban. Hadtörténelmi Közlemények 15 (1914) 204; 1354: Országos Levéltár Középkori Fényképgyűjtemény [röviden: DF] 261.302. A megyéispánok és királyi várnagyok tisztségviselésének adataira Wertner M.: Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához. Történelmi Tár 1906. 583 kk, 1907. 1 kk, 161 kk, 327 kk. Külön hivatkozás híján az alábbiakban mindenütt az innen vett adatok értendők.

lag kedvező forrásadottságok miatt válasszuk paradigmaként Kont Miklós nádor méltóságait (1356–1367).

Kont nádor, mint tudjuk, a nevezetes Újlaki család egyenes őse volt. Országbároi pályáját 1345-ben mint pohárnokmester és barsi ispán kezdte, 1351-ben az erdélyi vajdaságot kapta meg tiszttul, innen jutott 1356 tavaszán a nádorságba, amelyet 1367 tavaszán bekövetkezett haláláig viselt. Nádori címe semmiben sem tért el a szokásostól: okleveleinek százaiban mindenütt *regni Hungarie palatinus et iudex Cumanorum* olvasható, akárcsak általában a nádori kiadványokon a 14. század folyamán. Címében tehát még csak utalást sem találunk arra, hogy egyéb méltóságok is voltak a birtokában.⁸

Valójában Kont Miklós nádor kormányzása alá nem is egy ispánság tartozott, ami voltaképp nem különös, hiszen kivétel nélkül ez volt a szokás középkori nádorainknál egészen Zsigmond 1402-i reformjáig.⁹ Ispánságairól azonban elszórt adatokból kell értesülnünk, és korántsem biztos, hogy jelenlegi ismereteink hiánytalanok. Első vasi alispánja, Loránd fia Ravasz István mester eleinte (1357, 1358) megemlítette, hogy ura „a vasi és a soproni ispánságok tisztét bírja” (*Castriferrei et Soproniensis comitatum tenentis honorem*), de egyébként mind a vasi, mind a soproni ispánok, illetve alispánok 1356–1367 között csak nagyon ritkán utaltak rá, hogy a nádort helyettesítik.¹⁰ Trencsényi ispánságáról Lajos királynak egy 1357-i parancsából értesülünk; ebben arra utasította a szóban forgó megyét, hogy tegyen át egy pert a kúriába a nádor elé, aki „egyéb ispánságok között a trencsényit is birtokolja” (*inter ceteros comitatus honore dicti comitatus Trencselyensis prefulgentis*).¹¹ Itt legalább megtudunk annyit, hogy érdemes tovább is keresgélünk. Valóban, az eddigieken felül Sároset és Szepeset is a kezén találjuk. Szepesi ispánja előbb Izsép mester alnádor volt (1357–1361), majd Detre fia Jakab ítélőmester (1363–1367), a később Szepesi Jakab néven ismert majdani országbíró. 1364-ben Lajos király mint „egyéb tisztségek között a sárosi ispánság birtokosához” (*inter ceteros honores comitatum de Sarus tenenti*) fordult a nádorhoz, illetve helyetteséhez.¹²

Az öt helyettesítő személyek archontológiai adataiból kiviláglik, hogy mindezeket az ispáni tiszteket Kont nádor nem egymás után, hanem egyidejűleg tartotta a kezén, és pedig nádorságának egész tartama alatt. Tisztségeinek lényege azonban aligha az ispáni méltósággal járó bírói jogkör lehetett; sokkal inkább az a hatalom és jövedelem, ami a megyéiben található királyi javak birtoklásából eredt. Az ispánságok folyományaként ugyanis a kezén tartotta, mintegy magától értetődően, a rá bízott megyék határai közé eső királyi várakat, legalábbis a legtöbbjüket. A számuk nem volt jelentéktelen: körülbelül tizenöt várról lehetett szó. Adataink persze nagyon hézagosak, gyakran annak is örülnünk

⁸ A nádori intitutatio alakulására Nyers L.: A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században. Kecskemét 1934. 47.

⁹ Engel i. m. 48.

¹⁰ 1357: Anjou-kori okmánytár. Szerk. Nagy I. et al. Bp. 1878–1920. [röviden: A. O.] VI. 529; 1358: A. O. VII. 7, Dl. 103.297. Egyéb adatok a nádorra mint az ispáni honor birtokosára Vas megyében 1360: Dl. 103.306, 1365: Dl. 103.317; Sopron megyében 1365: Dl. 105.178.

¹¹ Dl. 49.029.

¹² 1364: Iványi B.: Eperjes szabad királyi város levéltára. Szeged, 1931. 29; a szepesi tisztségviselőkre Fekete Nagy A.: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp., 1934. 354 kk, azonban Czudar Péter 1358-ban tévedés folytán szerepel szepesi ispánként, egy csonka oklevél alapján, amelyet a kiadó (A. O. VII. 139) önkényesen és hibásan egészített ki; Szepesi Jakab pályájára Bertényi I.: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976. 142.

kell, ha a vár létéről tudomásunk van. Ennek ellenére biztosan tudni, hogy a nádor tartott várnagyot a Vas megyei Kőszegen, Újvárott (a későbbi Németújvár értendő), Trencsénben, Sárosban, Palocsán és Szepesvárott.¹³ Az ő rábaközi ispánja volt a kapui várnagy, trencsényi várához pedig bizonyára ekkor is éppen úgy hozzá tartoztak más várak – Szucsá, Oroszlánkő, Kassza –, mint egyébként a 14. század folyamán (*castrum Trinchiniense unacum aliis castris ad ipsum pertinentibus*, 1375).¹⁴ Elődjéről, Zsámboki Miklós nádorról történetesen ismeretes is, hogy falut telepített az oroszlánkői uradalomban. Sárvár ez idő tájt folyamatosan a vasi ispánok kezelésében volt, tehát bízást feltehető, hogy Kont nádor is bírta. Kevésbé biztos, de elképzelhető ugyanez Léka, Borostyán (Vas m.), Lubló (Szepes m.) és Szakalya (Sáros m.) várairól, minthogy birtokosaikról – azon kívül, hogy királyi várak voltak – ezekben az években nem tudunk semmit.¹⁵

Kont nádor a maga idejében a király után az ország első emberének számított, érthető tehát, ha ez tisztségeiben is kifejeződött. A méretektől eltekintve azonban, ha széttekintünk kormánytársai között, a kormányzás elveit minden esetben azonosnak találjuk. Az országbíró, Szécsi Miklós (1355–1358) például nemcsak a túróci ispánságot bírta tisztül, amit rendesen kiadványaiban is feltüntetett (*comitatum de Turuch tenens pro honore*), hanem a 14. századi országbírák állandó beneficiumát, a Vág menti besztercei kerület várait is. Ennek megfelelően 1358-ban több itteni várnagyához, tiszttartójához és vámosához intézett utasítást (*universis castellanis suis de Strychen, de Raych, de Wudatyn necnon de Nova Civitate, item officialibus, tributariis universis in predicto comitatu de Turuch et iuxta fluvium Waagh constitutis*).¹⁶ Utódáról, Bebek Istvánról (1360–1369) is tudunk legalább annyit, hogy tisztségül (*pro honore*) birtokolt némely falvakat Óvár és Sztrecsén környékén, Zsolnán pedig officialist tartott.¹⁷ Testvére, Bebek György, a királyné tárnokmestere ugyanekkor (1353–1390) lipthói ispán volt. A lipthói *comitatus* 1406-ban három nagy királyi váruralomból állt, és alighanem az Anjouk alatt is ez volt a helyzet.¹⁸ A pohárnokmester, Czudar Péter a borsodi és abaúji ispánságot töltötte be (*comes Bursudiensis et Abawyariensis*, 1364) és annyit biztosan tudni, hogy várnagya volt a Borsodba eső Diósgyőrnek és Dédesnek, de valószínűleg az abaúji királyi várak (Szalánc, Füzér, Gönc, Regéc, Boldogkő) egy részének is.¹⁹ Lack fia Pál mester 1363-ban a *comes de Zemplen, de Hung et de Bereg* címet viselte, ennek megfelelően a kezén volt a terület mindhárom királyi vára: Terebesen alvárnagyot tartott (*vicecastellanus magistro*

¹³ Kőszegre 1360: Nagy I.: Sopron vármegye története. Oklevéltár. Sopron 1889–1890. [röviden: Sopron vm.] I. 332; Újvárra 1361: G. Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Budae 1829–1844. [röviden: F.] IX/3. 287; Trencsénre 1363: DF 261.445; Sárosra 1356: Dl. 64.677; Palocsára Bertényi i. h., Szepesvárra Fekete Nagy i. m. 357.

¹⁴ 1375: F. IX/5. 37 = Dl. 41.969; Kapu vár, úgy látszik, állandóan a soproni ispáni tiszttel járt, vö. 1341: Sopron vm. I. 161, 1350: uo. 213, 1378: Hazai okmánytár. Kiad. Nagy I. et al. Győr–Bp. 1865–1891 [röviden: H. O.] I. 272. 1359-re ld. H. O. III. 173.

¹⁵ 1354: *terra castri nostri Oroszlankw*, DF 266.932; ugyanebben az évben a nádor a trencsényi ispán: Dl. 72.828; Sárvárra 1350: Wertner i. m. 330, 1381: Dl. 42.179; Lékára uo. 195. Lubló 1359-ben királyi vár: DF 262.918, Szakalya 1381-ben: F. IX/5. 486.

¹⁶ F. XI. 516.

¹⁷ Történelmi Tár, 1896. 510; 1367: F. XI. 521.

¹⁸ Engel i. m. 180.

¹⁹ 1364: Dl. 5.343, ugyanígy 1367: Dl. 105.581; várnagyságára Wertner i. m. 185.

rum Nicolai et Pauli filiorum Lachk de Therebes), Patakon szintén, beregi alispánja pedig munkácsi várnagy volt.²⁰ Szatmár és a vele egyesített ispánságok: Máramaros, Ugocsa és Kraszna élén ékkoriban Himfi Benedek (1360–1362), Meggyesi Móric fia Simon (1363) és az ifjabb Lackfi Miklós székely ispán (1366–1367) álltak. Annyi a fölöttébb hézagok adatoktól is kiderül, hogy az itteni igen terjedelmes királyi uradalmak rendszerint az ispáni tiszthez tartoztak: Ugocsában Nyaláb vára (1353, 1362, 1375), Máramarosban Huszt (1353), a Szilágyságban Aranyas (1350, 1383) és Szatmárban a vár nélküli majtényi uradalom. Dénes erdélyi vajda 1366-ban egy parancsát a krasznai alispánhoz, a majtényi officialishoz „és általában testvére, Miklós székely ispán valamennyi várnagyához és officialisához” címezte.²¹

A száraz felsorolást tovább is folytathatnók, hiszen sem a macsói bán öt megyéjéről, sem a temesi, krassói és kevei ispánságok váraitól nem esett szó eddig, de úgy hiszem, ennyi is elegendő az Anjou-kori kormányzati rendszer jellegének megvilágításához. Látható, hogy a királyi várak túlnyomó része – valószínűleg több mint háromnegyede – nem királyi *castellanusok*, hanem náluk jóval hatalmasabb tisztségviselők kezén volt. Alapvetően fogalmazható meg, hogy ellenkező rendelkezés hiányában a királyi várakat és birtokokat mindenütt az ispáni tiszt tartozékának számították, az ispánságokat pedig nem egyenként osztogatták szét, hanem hatalmas, tartomány méretű tömbökbe hasítva vették birtokba – természetesen a király akaratából – néhány befolyásos familia tagjai és rokonságuk.

*

A tisztség birtoklását, mint eddig is láttuk, leginkább a *honorem tenere* ('tisztet tartani') szóösszetétellel fejezték ki. Az Anjou-állam kormányzása tehát a *honor*-nak nevezett tisztségekre és azok viselőire épült. Nemcsak az erdélyi vajdaság és a szlavón bánóság volt *honor*, mint egykor Gábor Gyula vélte, hanem pontosan ugyanúgy az ispánságok, illetve azok együttese is.²² Az Anjou-kor szemlélete ugyanis nem kizárólag az egyes ispánságot fogta fel *honor*-nak, hanem olykor az ispáni tiszteknek azt a meghatározott kombinációját is, amelyet egy személy kapott meg kormányzásra. Láttuk, hogy Kont nádor 1358-ban Vas és Sopron ispánságok honorját bírta (*honorem*); ugyanígy adta a király 1379-ben Himfi Benedeknek a győri és más felsorolt ispánságok honorját (*honorem dictorum comitatuum*).²³

Megszoktuk, hogy középkori forrásanyagunkban a *honor* szót egyszerűen 'tisztésnek' fordítsuk, és a továbbiakban ne törődjünk vele. A jelen tanulmánynak az a fő célja, hogy bebizonyítsa: a *honor* a magyarországi latinságban a tisztségekkel kapcsolatban terminus technicusként értendő, és egy meghatározott, ma már ismeretlen intézmény jelölésére szolgált. Végeredményben a föld birtoklásának sajátos formáját jelentette.

²⁰ 1363: Nagy Gy.: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. I. Bp., 1887. 330; Terebesre 1364: DF 219.503, Patakra 1359: A. O. VII. 645, 1367: DF 219.573, Munkácsra 1364: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Pest-Bp. 1871–1931. III. 234.

²¹ 1366: DI. 105.449; 1353: DI. 38.157; 1362: Pór A.: Nagy Lajos. Bp., 1892. 436, vö. 1375: Vécsey cs. lt. 43. O. L. DF; Aranyas várra 1350: A. O. V. 337, 1383: F. X/1. 99.

²² Gábor Gy.: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Bp., 1908. 4–5.

²³ DI. 101.919.

A 14. századi honornak ugyanis még az volt a leglényegesebb ismérve, hogy birtokok és jövedelmek tartoztak hozzá. Ami az erdélyi vajdaságot illeti, ez eddig is ismert tény volt. Csánki Dezső történeti földrajzának erdélyi kötetében számos helyen visszatért az ún. vajdai birtokok kérdésére. Így például Küküllővárral kapcsolatban kijelentette, hogy a vajda „a várhoz tartozó uradalom jövedelmét . . . mint hivatalával járó ellátást élvezte”, és Léta várról is közölte, hogy a vajdáknak volt „kiutalva”. A vajdai javakra számos egyéb adatot is hozott. 1347-ben Lackfi István vajda a Küküllő megyei Újvárhoz tartozó Filetelkéről mondja, hogy „vajdasága alatt áll” (*sub nostro wayuodatu*), 1366-ban meg Déva váráról említik, hogy a vajdai honor alá tartozik (*sub honore voyuodatus existens*).²⁴

Forrásaink csakugyan elég egyértelműen szólnak arról, hogy a vajdák ténylegesen „bírták és birtokolták” a tisztükkel járó uradalmakat, ahogyan 1437-ben olvassuk a kevéssel korábban eladományozott Sebesvár (Kolozs m.) tartozékairól (*dum eedem possessiones erga manus regias extitissent, per wayuodas tenta fuissent et possessa*).²⁵ Ez azonban nem a vajdáknak volt különös előjoga. Más honorok viselői ugyanígy „birtokolták” a tisztükhöz tartozó falvakat. 1340-ben például egy Vas megyei földről olvasható, hogy azt „egykor Leusták mester vasi és soproni ispán, most pedig Lack fia István mester, a nevezett megyék ispánja, az ő utóda bírta, illetve bírja” (*successorem eiusdem possedisset et possidere*).²⁶ Éppily természetesen beszéltek arról is, hogy a királyi váraknak azok a tisztségviselők a „birtokosai”, akikre rá vannak bízva. Egy Tamási várhoz (Tolna m.) tartozó birtok történetét 1358-ban a következőképp adják elő egy per kapcsán: egykor Kányai Fülöpé volt örök jogon, majd Ozorai Sándoré, ennek halálával a király kezére háramlott, és eztán a királyi várnagyok bírták (*et demum per regales castellanos de Thamasy detentam extitisse*), míg végül Verbovec várért cserében a Henrikfiaké lett.²⁷ 1387-ben Szécsi Gál a Parics (Terebes) várhoz tartozó Véke birtokot ama határokkal kapta adományul, amelyekkel azt eddig a nevezett vár várnagyai bírták és kormányozták a király nevében (*nomine regio possessa fuit et gubernata*).²⁸ 1388-ban a vasvári káptalan azt írta a Borostyán várhoz járó gabona- és bortizedekről, hogy azokat régtől fogva a királynak és elődeinek emberei „birtokolták és őrizték” (*possessarum et conservatarum*).²⁹ A kor jogi fogalmai szerint ez a birtoklási forma kettős volt: a birtok egyszerre volt a királyé is, meg a tisztség viselőjéé is. Ez a legvilágosabban talán abban az 1350-i oklevélben olvasható, amellyel Lajos király egy Kapu várhoz tartozó soproni ispánsági várföldet (*terram castrensem comitatus Sopruniensis ad castrum nostrum Capu . . . pertinentem*) a Kanizsaiaknak adományozott örökül azon határokkal, amelyekkel „ő és a soproni ispánok, illetve a mondott vár várnagyai addig királyi honor címén birtokolták” (*quibus per nos ac comites Soprunienses seu castellanos dicti castri nomine honoris nostri regii hactenus possessa extitit*).³⁰

²⁴ Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. Bp., 1913. 42, 673, 859, 861.

²⁵ Csánki i. m. 300.

²⁶ H. O. I. 179.

²⁷ Radvánszky B.–Závodszy L.: A Héderváry család oklevéltára. Bp., 1909–1922. I. 53.

²⁸ Dl. 84.302.

²⁹ Mályusz E.: Zsigmondkori oklevéltár. Bp., 1951–1958 [röviden: Zs. O.] I. 530. sz.

³⁰ Sopron vm. I. 213.

Azt a módot tehát, ahogyan a tisztségviselő a rábizott javakat a kezén tartotta, a legszívesebben a *possidere*, azaz 'birtokolni' igével fejezték ki. Lehetne arra gondolnunk, hogy ez nem szó szerint értendő, és 'birtoklason' valami olyasmit kell gondolnunk, amit manapság inkább az 'igazgatás' szóval adnánk vissza. A kortársak azonban a jelek szerint ezt a kifejezést nagyon is komolyan vették, a honor viselőjét tekintették a jószág igazi urának, sőt ő maga is így értékelte saját helyzetét. A honor és a tartósabb jogú birtoklás hasonló voltát mutatja az alábbi példa is. Bizonyos igénylők 1347-ben megpróbálták elperelni Albert királynéi notariustól egy Krassó megyei birtokát, és a királynak kellett közbelépnie, tudatván a bíróságokkal, hogy a nevezett a vitás földet nem a sajátjaként tartja a kezén, hanem királyi honorként, tehát ne zaklassák perekkel (*non ut suam propriam, sed sub nomine honoris nostri regii conservare dinoscatur*).³¹

Mit jelentett a honor birtoklása a gyakorlatban? Hol vált el egymástól a két birtokos: a király és a tisztségviselő joga, mi illette a birtokból az egyiket és mi a másikat? Nehéz egyelőre kétségtelenül biztos választ adni ezekre a kérdésekre. Egy bizonyos: sem a 14. századból, sem a Zsigmond-kor első feléből nincs egyetlen adatunk sem arra, hogy a királyi honorokhoz tartozó birtokokból bármiféle földesúri jövedelem jutott volna a királyi kincstárba vagy a király asztalára. Inkább az a benyomásunk, hogy minden ilyen jövedelmet a honor természetes tartozékának fogtak föl, és így azt illette meg, aki a honorbirtokot megkapta tisztül. Ezért a tisztségviselő magát tekinthette földesúrnak, és így is viselkedett. Leusták mester vasi és soproni ispán 1339-ben magától értetődően utasította az ispánságaiban (*in predictis nostris comitatibus*) levő valamennyi várnagyát, officialisát, vámosát és helyetteseiket, hogy vámja fejében (*ratione aliqualis tributi nostri*) ne szedjenek semmit a borsmonostori apát jobbágyaitól.³² Gondolhatnánk stiláris fordulatra, 1375-ben azonban Gönyüi János győri ispán már olyasmit cselekedett, amit nem magyarázhatunk ilyennel. Azt a kiváltságot (*gratiam*) biztosította ugyanis az Erdélyből jövő kereskedőknek, hogy amikor a kezén levő királyi vámhelyekre és a saját öröklött vámjaihoz érkeznek, (*ad loca tributorum regalium apud manus nostras habitorem et nostra propria hereditaria*), csak annyi vámot fizessenek, amennyit a budaiak. Vámjai közül a király bánhidai és a saját kocsi vámját nevezte meg.³³ Történetesen tudjuk, hogy a királyi vámmal csak honorként rendelkezett, és 1379-ben vissza is kellett adnia.³⁴ A honor birtokosa egyébként – bizonyos határok között – egyéb jövedelmeivel is a sajátjaként bánhatott: Szécsényi Tamás vajda, aki 1339-ben trencsényi ispán is volt, évi egy összegben állapította meg a lévai (Illava) népek terheit, mintha földesuruk volna.³⁵

Ezek után az is érthető, hogy a tisztségviselő igyekezett gyarapítani is honorja jövedelmét. Magyarországon, ahol a 14. századra már mindenütt szokás korlátozta a földesúri jövedelmek mértékét, a honorbirtok, úgy látszik, nem eredményezte szükség-

³¹ Krassó III. 23.

³² Sopron vm. I. 144.

³³ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt etc. 1892–1975. II. 438.

³⁴ Dl. 101.919.

³⁵ *Chorényi J.*: Illava okmánytára. Trencsén, 1896. 26; Szécsényi Tamás trencsényi ispánságára 1339: Dl. 40.808.

képpen a termelőerők pusztulását. Sőt, a ritkán lakott országrészekben az ispáni jogú birtokosok igen számottevő telepítő tevékenységet folytattak. Ha hinni lehet Szécsényi Tamás országbírónak, akkor ezt mintegy feladatuknak tekintették. Szécsényi, a besztercei várak honorjának birtokosa, 1351-ben azzal a megokolással adott ki soltészlevelet, hogy „a honorja alá tartozó birtokok benépesítésére a jog kötelezi” (*possessiones sub nostro nunc honore existentes prout de iure tenemur populosas efficere*). Mindenesetre ezt a jogot mind ő maga, mind a többi országbíró igen komolyan vette, és a Beszterce és Zsolna körüli királyi uradalmakon a falvak egész sorát hívták életre.³⁶ Természetesen nemcsak ők. Az erdélyi Kecskés vár birtokosa, az alvajda 1346-ban éppen úgy falutelepítéssel foglalkozott, mint a következő évben a sárosi Makovica királyi várnagyai, a Bebek testvérek, akiket magának Lajos királynak kellett mérsékletre intenie, mivel telepítő munkájukat idegen földön is folytatták.³⁷

Amennyire megítélhető tehát, a honor határain belül minden domaniális jövedelmet a mindenkori ideiglenes birtokos élvezett. Amennyiben mégis járt onnan valami a királynak is, akkor az nem számított földesúri jövedelemnek. Ilyen királyi bevétel volt mindekelőtt a kamara haszna, amelyet, mint ismeretes, Károly Róbert óta portális adó formájában szedtek a pénzverési haszon fejében. Minthogy a kamara hasznának a honorhoz semmi köze nem volt, természetesen a honorból is fizetni kellett. Előfordult persze, hogy valaminő okból hozzácsatolták a vár jövedelmeihez, ezt a körülményt azonban, mint rendkívülit, külön kiemelték. Ilyen kivételes helyzetben volt a Vas megyei Borostyán királyi vára, amelyet 1392-ben a Kanizsai fivérek kaptak meg örök jogú adományként. Zsigmond király ekkor azt a tájékoztatást kapta (*sicuti indubie didicimus*), hogy a vár uradalmából járó kamara haszna elődeinek rendelkezéséből régtől fogva és mindenkor (*semper et ab antiquo*) a várhoz volt csatolva (*prorsus connexis*) jobb védelme érdekében, minthogy az ország végein fekszik (*in confiniis situati*).³⁸ Ahogyan előfordulhatott, hogy a kamarát illető pénzjövödelmeket kivételesen a honorhoz kapcsoltak, úgy olykor arra is sor került, hogy némely bevételeket a honor határain belül a kamara számára vettek igénybe. Valószínű, hogy általában csak jelentősebb pénzösszegekről, így egyes *libera villa*-k egy összegben fizetett adójáról lehetett szó. 1390-ben például, amikor Bebek Imre országbíró apja halála után átvette a lipitói ispánságot, Zsigmond figyelmeztette, hogy sem ő, sem utódai nem szedhetik be a három lipitói mezővárostól, amelyeket *pro honore* bírnak, az évi cenzust. Ez, miként a városi adók általában, nyilván a kamarát illette meg.³⁹

Ezek után nem lehet csodálni, hogy a honor, mint a neve sugallná, nemcsak megtiszteltetés számba ment, hanem jelentős jövedelmi forrás is volt birtokosa számára. Az Alsólendvai Bánfi testvérek, István és János mindössze négy esztendeig viselték a szlavón bányságot (1381–1385), de ezalatt nem kevesebb mint 2000 aranyforintot sikerült

³⁶ 1351: DF 268.740. Vö. 1325: F. XI. 510, 1350: DI. 38.917, 1352: DF 261.458, 1354: A. O. VI. 250, 1362: Történelmi Tár 1896. 510, 1384: DI. 71.791.

³⁷ 1346: *Fekete Nagy A.–Makkai L.*: Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia. Bp., 1941. [röviden: Doc. Val.] 109; 1347: A. O. V. 4.

³⁸ Zs. O. I. 2408. sz.

³⁹ Századok 43 (1909) 862, vö. Zs. O. I. 1473. sz. és *Mályusz E.*: A mezővárosi fejlődés. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. *Székely Gy.* Bp., 1953. 156.

„összegyűjteniük” belőle (*de banatu ipsorum regni Sclauonie eis provenientes et per ipsos in eisdem congregatos*), amin János bán még 1394-ben is perlekedett bátyja özvegyével.⁴⁰

Mivel a honor ura valójában haszonélvezetül bírta a királyi javakat, hajlamos volt rá, hogy igazi földesúrnak tekintse magát. Erre láthattunk már több példát az eddigiekben is; igen jellemző azonban, noha gyakran azért nem mondható, egy további eset. 1387-ben Zsigmond a trónra léptekor a Szántai Petőfieknek adományozta a Szatmár megyei majtényi uradalmat, amely, mint fentebb utaltam rá, a 14. században a szatmári ispán javaihoz tartozott. A király ezért külön meghagyta a birtokba iktatással megbízott váradi káptalannak, hogy az iktatáskor ne törődjön a szatmári ispánoknak – a Drágfi ősöknek – tisztségük okán (*ratione officiolatus*) várható ellentmondásával.⁴¹ Ez persze kivételes időben történt: a királyi hatalom tekintélyének egyik mélypontján. Rendes körülmények között – mondjuk Lajos alatt, majd 1403 után Zsigmond idején – a honor birtokosának eszébe sem juthatott, hogy a kifejezett uralkodói akaratnak ellene szegüljön. Majd az 1444. II. tc. látja megint szükségesnek kimondani – az állam feloszlásának éveiben vagyunk! – általánosságban is, hogy az a tisztségviselő, akit a király leváltott, köteles a tisztét azonnal átadni.⁴²

*

A honor valódi természetét a legjobban talán akkor érthetjük meg, ha az Anjou- és Zsigmond-kori birtokadományok rendszerének részeként vesszük szemügyre.

Régóta megszoktuk, hogy középkori birtokjogunkat csakis egy bizonyos szemszögből nézzük, és a birtoklás minőségét mindig ebből a látószögből határozzuk meg. Mint-hogy végeredményben egész múltunk szemléletét a nemzeti tudatot hordozó nemességtől örököltük, természetes, hogy ez a látószög sem más, mint a középkori nemesé. A nemes világában a birtokjogokat alapjában három felé lehetett osztani: ami az egyházné, ami a királyé, és ami az övé. A sajátjának a nemes azt a birtokot tekintette, amit valamilyen formában legalább fiaira átörökíthetett. A középkori birtokjog rendszerét ma is ilyenek látjuk, és a birtokok felosztása mindmáig ugyanez.

Ez a felosztás azonban nem az egyetlen lehetséges. A királyság szempontjából a birtokjogok rendszere egészen másként festett, mint a nemes oldaláról, és ezt a különbséget 1440 előtti jogszolgáltatásunk emlékei is tükrözik. Zsigmond haláláig ugyanis a királyi hatalom lényegében csorbítatlanul maradt, és így elvei akadálytalanul érvényesülhettek a jogi szemléletben. Ezt egyszerűbben úgy is mondhatnók: azt, hogy mi az érvényes jog, nem a nemes, hanem a királyi kúria döntötte el. Anjou- és Zsigmond-kori birtokjogunk ezért van telis-tele olyan, ma alig érthető fogalmakkal, amelyek a birtokjogi szemlélet „királyi” változatán alapultak, és utóbb vagy kivesztek a jogi nyelvből (mint az *unica persona*), vagy eredeti jelentésük elhomályosult (így a *nova donatio* vagy a *ius regium*). Megfejtésük csak úgy lehetséges, ha kellőképpen tudatosítottuk, hogy egy az eddig ismert jogtól különböző, saját belső logikával bíró királyi jogrendszer „nyelvelmékeit” kell látnunk bennük.

Ezek közé tartozik a honor is. A honor a királyi föld birtoklásának sajátos módját jelentette, és ez a jelentése csak addig maradhatott meg, amíg volt királyi föld, vagy

⁴⁰ Zs. O. I. 3356. sz.

⁴¹ Doc. Val. 331.

⁴² *Decreta regni Hungariae*. Edd. F. Döry, G. Bónis, V. Bácskai. Bp., 1976. [röviden: DRH] 326.

pontosabban: amíg fennállt a királyi birtoknak a korai államszervezetre jellemző túlsúlya. Mihelyt a 15. században átrendeződött az ország egész birtokstruktúrája, a birtokjogban is felváltotta a királyság szemléletét a nemességé, a honorbirtok pedig meghatározó intézményből kuriózzummá alakult át.

A királyság 1400 körüli szemléletmódját vázlatosan a következőképpen modellezzük. A birtokjogok két nagy csoportra oszlottak: azokra, amelyek valamilyen formában a király jogához tartoztak (*iuri regio pertinere*), és azokra, amelyekben „semmi jog nem illette meg”. Ez utóbbiak közé azokat a bizonyítottan ősi birtokokat számították, amelyeket a nemes az „igazi nemesség címén” (*titulo vere nobilitatis*) bírt, és ezért a királyi joghoz bizonyíthatóan sohasem tartoztak (*iuri regio nunquam pertinuisse*).⁴³

A királyi joghoz tartozó javakat az jellemezte, hogy el lehetett őket adományozni (*iuri regio et eius collationi pertinere*), ezért gyakran úgy is írták körül: ami a király rendelkezése alatt áll (*ad nostram collationem pertinentem*).⁴⁴ Károly Róbert és I. Lajos idején az adományozási jog átfogó reformjára került sor, amennyire a források szóhasználatából és egyéb jelekből meg lehet ítélni. A 13. században vagy korábban tett királyi adományok jogi státusa némiképp tisztázatlan maradt, de azoknak az okleveleknek, amelyeket az Anjou-királyok osztogattak, szilárd jogbiztosító erőt tulajdonítottak: az „új királyi adomány jogcímét”, ahogyan átmenetileg az 1320-as években, majd rendszeresen az 1340-es évek közepétől megfogalmazták (*nove donationis titulo, 1323; titulo nostre nove donationis, 1345*).⁴⁵

„Új” adományozási jogával a király végeredményben két formában élhetett: odaadhatta a birtokot „örök jogon és visszavonhatatlanul” (*iure perpetuo et irrevocabiliter*), vagy valamilyen ideiglenes jogon. Ez utóbbiak között a 14. században a leggyakoribb a honorként (*pro honore*) tett adomány lehetett; a század második felében ehhez új formák társultak: a zálogjogon lekötött birtok (1372), és az élethossziglani adomány (1393).⁴⁶

Az adománybirtok valamennyi fajtája közül a legkevesebb jogot a honorként tett adomány tartalmazta, mindamelllett ez is vitán felül adománynak minősült. Legfőbb jellemzője abban állt, hogy az uralkodó a birtokot – szemben az adomány egyéb, végleges vagy ideiglenes formáival – csak tetszése tartamára (*durante beneplacito nostro*) ruházta át, s így bármikor visszavehette. Ezért nem is volt szokás szabályszerű adománylevelet kiállítani róla, legalábbis egyetlen ilyen sem maradt ránk. Az adományozási aktus feltehetően szóban történt, a birtok átvételéhez szükséges igazoló okiratot pedig a birtok népeihez szóló parancs formájában vitte magával az adományos. Mivel ezek az egyszerű mandátumok semmiféle tartós jogot nem biztosítottak, általában nem volt szokás megőrizni őket. Ennélfogva csak egy-egy családi levéltárban bukkanunk a nyomukra, leginkább a gondos Himfi Benedek bán iratai között, aki hosszú élete folyamán szerencsénkre minden papírdarabkát eltett, és különös módon utódainak sem volt rá soha érkezésük,

⁴³ 1377: Dl. 83.355, 1393: Zs. O. I. 2973. sz., 1395: uo. 4005. sz.

⁴⁴ 1393: Zs. O. I. 2973. sz., 1326: *Mihályi J.*: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramaros-Sziget 1900. 6. Vö. 1343: F. IX/1. 85.

⁴⁵ 1323: Dl. 84.774, 1325: *T. Smičiklas*: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagrabiae, 1904–1934. IX. 247; 1345: H. O. II. 83, A. O. IV. 514, 1347: A. O. V. 155 stb.

⁴⁶ 1372: Dl. 6047, idézi *Fügedi* i. m. 188 (Sirok vár elzálogosítása); 1393: Zs. O. I. 2915. sz. (A legkorábbi általam ismert élethossziglani adomány, Cseklész várról Korbáviai Károlynak).

hogy kiselejtezzék őket. A Zsigmond-korból leginkább a Rozgonyiak levéltára őrzött meg hasonló tartalmú iratokat.⁴⁷

Hogy mi módon képzeljük el közelebről egy kisebbfajta honorbirtokot, azt elárulja az a papírszelet, amelyet a még pályakezdő Himfi Benedek vitt magával 1352-ben a Veszprém megyei Somlyó várának átvételére. Ebben a király arról értesítette a várhoz tartozó valamennyi falunagyot és jobbágyot, hogy a várat Csenik fia János kezéből kivéve „hű vitézének, Heym fia Benedek mesternek adta honorként való birtoklásra valamennyi jogával és tartozékával egyetemben” (*cum omnibus suis iuribus et pertinentiis contulimus pro honore possidendum*), fogadják tehát tisztelettel, amikor megérkezett, a jövedelmeket híven szolgáltatassák be az ő vagy emberei kezébe (*sibi de singulis iuribus et proventibus vel hominibus suis pro ipso fideliter proveniendo*), és mindenben úgy engedelmeskedjenek neki, mint a királynak magának (*et eidem in omnibus prout nobis obedienter famulando*).⁴⁸

Himfi Benedek utóbb magas méltóságokra emelkedett, honorja egyre gyarapodott, és élte alkonyán már nem egy váracskából, hanem hatalmas birtokegyüttesből állt. Ezért 1379. februárjában egy jóval tartalmasabb megbízólevelet vihetett magával, megint csak a Dunántúl hegyvidékére, ezúttal azonban „Győr, Komárom, Fejér, Bakony és Vértes ispánságok (*comitatus*) valamennyi nemeséhez” címezve. Lajos király ebben azt tudatta a címzettekkel, hogy a nevezett ispánságok honorját Csókakő, Gesztes, Vitány és Csesznek várakkal együtt (*honorem dictorum comitatum simulcum castris nostris*) elvevén Gönyüi János mestertől Himfi Benedek mester volt bánra ruházta (*duximus conferendum*). Meghagyta nekik, hogy Himfinek mindenben mint ispánjuknak (*sicuti comiti vestro*) engedelmeskedjenek, a megnevezett királyi várakhoz tartozó falunagyokhoz és népekhez pedig (*vobis autem univērsis villicis et populis nostris pertinentibus ad predicta castra nostra*) azzal a paranccsal fordult, hogy mindenben fogadjanak szót a bánnak és az általa állítandó alvárnagyoknak (*suis vicecastellanis per ipsum in dictis castris nostris constituendis*), és a királyi jövedelmeket, amikkel tartoznak, nekik szolgáltatassák be (*universosque proventus nostros regios ex parte vestri provenientes eidem vel dictis vicecastellanis suis amministrare studeatis*).⁴⁹

A fentiek értelmében a 14. századi honor nemcsak tisztség, hanem egyben a tisztséggel együtt járó, a tisztségviselőnek teljes haszonélvezetre átadott birtok is. A honor birtokosai, azaz akik a honorokat „tartják” (*honorem tenent*), nem egyszerűen tisztségviselők, régi magyar szóval „tiszttartók”, hanem hatalmas szolgálati birtokkal rendelkező nagyurak is. Voltaképp ők az ország bárói, amint ezt a 14. századi privilegialis formájú királyi oklevelek méltóságsorai is jelzik, ahol sztereotip formula adja a tudunkra, hogy az ország báróin általában véve „az ispánságok és honorok tartóit” kell értenünk (*et aliis quampluribus comitatus regni nostri tenentibus et honores*).

A 14. századi Magyarország földjeinek ama része tehát, amellyel a király szabadon rendelkezhetett, nagy kiterjedésű birtoktestekre, honorokra oszlott, és ezeket a királyság fő tisztségviselői, az ország bárói (*barones regni*), valamint az uralkodó némely vitézei – mint Somlyót Himfi Benedek – tartották a kezükön jövedelmükkel együtt. A bárói státus

⁴⁷ 1375: F. IX/5. 37, 1381: uo. 486, 1386: Krassó III. 164, a többire Engel i. m. 13.

⁴⁸ A. O. V. 632 = Di. 41.197.

⁴⁹ Di. 101.919.

és a honor birtoklása olyan szorosan kapcsolódott egybe, hogy olykor nyugati mintára *baronia*-nak nevezték a bárói tiszttel járó honor-birtokot.⁵⁰

Egyelőre nem állítható biztosan, hogy a honorral járó javakat valaminő szolgálat terhelte, bár ez elég kézenfekvőnek látszik. Zsigmondnak egy eddigi ismeretlen 1397-i oklevele is arra hivatkozik, hogy az ország más báróinak módjára és jogán (*more et iure aliorum baronum nostrorum regni nostri Hungarie*) bírt váruradalmakkal „a kötelező és szokott szolgálat” terhe jár (*sub debitis et consuetis serviciis*).⁵¹ Annyi kétségtelen, hogy a honor egészében véve „hűbéries” színezetű volt, a kortársak mindenesetre ilyennek látták, és ezért a honor ősi magyar neve, amelyet egy szerencsés véletlen őrzött meg a számunkra, a nyugati *feudum* szó honi megfelelőjeként maradt ránk.

*

1450 táján egy tudós magyarországi pap, akiben Szilády Áron Nyírkállói Tamást sejtette, egy latin nyelvű kódexet olvasgatott, amelyben egy társa – valószínűleg Mohácsi Dénes pécsi kanonok – vasárnapi szentbeszédeket gyűjtött össze. A beszédek nagyrészt a nevezetes 13. századi prédikátortól, Jacopo da Voraginetől származtak, más részüknek a forrását még nem sikerült kideríteni, de gyaníthatóan szintén külföldi eredetűek lehettek. A tudós olvasó a szöveg egyes helyeihez magyar nyelvű glosszákat fűzött, alighanem azért, hogy az értelmét világosabbá tegye. Egyik helyen egy ötletes metaforára bukkant: az ismeretlen szerző azokról az adományokról elmélkedett benne, amelyeket az ember istentől nyert. Minden javunkat – írta –, az erőt, a szépséget, egészséget, látásunkat, hallásunkat és minden egyéb érzékelő képességünket, de kezünket és lábunkat is temporáliakként bírjuk, mert az Úrtól hűbérbé kaptuk őket (*in feudum recipimus*). Az a prédikátor, aki a beszédében ezzel a képpel kívánt élni, aligha lehetett magyar, hiszen a *feudum* szó nálunk ebben az értelemben jószerével ismeretlen volt. A glosszátor is így vélte, s hogy jobban lehessen tudni, miről is van szó, odaírta a *feudum* szó mellé az értelmét magyarul: *bwchwbe*, azaz 'becsübe'.⁵²

Tudnivaló, hogy a latin *honor* szó köznapi tartalma a magyarban két szótól származékaival adható vissza: az egyik a szláv eredetű 'tiszt' és a belőle képzett 'tisztelet', 'megtiszteltetés' szócsoport; a másik a 'becsület', 'megbecsülés', amelyek jelentéstanilag megmagyarázatlan módon, de etimológiailag vitatlanul kapcsolatban állnak 'érték' értelemben fennmaradt 'becsü', 'becsérték' szavunkkal. Ha egyéb forrásunk nem volna, arra kellene gondolnunk, hogy a két szócsalád közül a 'tiszt' az, amelyik a honor magyar

⁵⁰ 1363: *Petrus de Bellantis miles, baronie Pancatha et Desne dominus, Varju E.*: Oklevéltár a Tomaj-nemzetségbeli losonczi Bánffy-család történetéhez. I. Bp., 1908. 244. Mind a két vár királyi vár volt 1387-ig: *Fügedi* i. m. 122, 175, *Engel* i. m. 105, 141. Az 1439: VIII. tc.-ben: *honoris, baronias scilicet seculares et ecclesiasticas*, DRH 289.

⁵¹ Az oklevélnek, amellyel Zsigmond 1397. szept. 6-án Besztercét és további négy várat élet-hossziglani jogon a lengyel Szandzivoj kaliszi palatinusnak adott, csak 18. századi másolata ismert: DI. 87.649. Hitelességében nincs ok kételkedni, már csak azért sem, mert Iványi Béla regesztája szerint (Országos Levéltár Mohács előtti gyűjtemény, Segédletek) eredetije Lad. 33.1 l. jelzet alatt az Erdődy család galgóci levéltárában volt.

⁵² *Sermones dominicales*. Bev. *Szilády A.* Bp., 1910. II. 267: *haec bona . . . a deo in feudum (bwchwbe) recipimus*. A németújvári kódex (1470) hibás változata: *inferendum (bechwben) recipimus*. A glosszák keletkezésére ld. az I. k. bevezetését.

megfelelője lehetett. Etimológiája alapján beilleszkednék szláv jövevényszavainknak abba a csoportjába, amelyben a korai államszervezet néhány közönséges fogalma (udvar, megye, ispán) található. Mellette szólna az is, hogy a *'honorem tenens'* tükörfordítása, a *'tisztartó'* elég régi szóösszetételnek látszik. Forrásunk azonban bizonyítja, hogy a honor eredetileg nem szláv, hanem ősbibb, talán török eredetű magyar nevet viselt. Glosszatorunk azzal, hogy a nyugati feudumot a *bwchw* szóval vélte megmagyarázni, az utókorak is elárulta, hogy a magyarországi *feudum*, azaz a honor vulgáris megfelelője nem a *'tiszt'* volt, hanem a másik számba jövő — bár számításba nem vett — szó: a *'becsü'*.⁵³

A *'becsü'* szónak ez a jelentése már a 15. század folyamán kiveszett, legalábbis van olyan adatunk, amelyből erre is lehet következtetni. Azt a beszédeggyűjteményt ugyanis, amelybe Nyírkállói vagy valaki más 1450 táján a magyar glosszákat beleírta, a következő években sűrűn másolgatták, és történetesen két másolat is ránk maradt, mindkettő 1470 tájáról. Az egyik kódexben a fent említett helyes olvasatot találjuk. A másik másoló azonban, aki 1470-ben dolgozott, már úgy látszik, nem értette, miért magyarázza az *in feudum* kifejezést a *'becsübe'* szó. Ezért hogy a szövegnek mégis valami értelmet próbáljon adni, az *in feudum*-ot *inferendum*-ra „helyesbítette”, és emellé írta azután oda, ő tudja miért: *bechwben*.⁵⁴

Lehet persze, hogy az *inferendum*-ot író másoló egyszerűen csak nem ismerte a *feudum* szót. Lehet, hogy 1470 körül a honornak eredeti *'becsü'* megfelelője még szelvében tudott volt. Előbb-utóbb azonban szükségképpen ki kellett vesznie a nyelvből, mert a honor, mint birtokforma a 15. század folyamán lényegében megszűnt létezni. Eltűnésének folyamatát, amely a magyar társadalom szerkezetére sem maradt hatás nélkül, mindenképpen kívánatos külön tanulmányban ismertetni. Itt csak a lényegét emelném ki néhány szóban, a honor fogalmának jobb megértése végett.

E pillanatban úgy látszik, hogy a honorbirtok pusztulását két okra lehet visszavezetni. A döntő közülük kétségtelenül a királyi javak eladományozása, illetve magánkézre jutása volt. Említettem már, hogy 1382 és 1498 között a királyi várak száma egyhatodára, 150-ről 26-ra csökkent le. A honorok alapjául szolgáló várbirtok ezzel eltűnt a társadalom meghatározó tényezői közül. A honorhoz a király 1500 körül már csak *'tisztet'* tudott adni, vagyis tiszteletet; *'becsüt'*, azaz jövedelemmel járó birtokot alig. Innen van, hogy amikor az 1498. évi XXI. és XXII. tc. felsorolta azokat az urakat, akik birtokaik alapján bandérium állítására jogosultak, hivatalból kijelölt zászlósúr már csak négy volt köztük, azok, akiknek még maradtak számottevő honorbirtokaik: az erdélyi vajda, a székely ispán, a temesi ispán és a horvát bán.⁵⁵

Ez a folyamat magában is elég lett volna a honor intézményének megsemmisüléséhez. Volt azonban, úgy látszik, egy másik, párhuzamos folyamat is: a várbirtok átalakítása honorból földesúri jövedelmet hozó királyi magánuradalommá. Valószínű, hogy ez az átalakulás még Zsigmond idejében megkezdődött. 1410 táján a királyi várak élén a korábbi ispánok és várnagyok helyett olyan, jobbára idegen származású tisztségviselők tűnnek fel, akiket új elnevezéssel kapitánynak (*capitaneus*) hívtak. Lehetséges, hogy az új

⁵³ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp., 1967–1976. I. 266 (s. v. *becsül*), III. 924 (s. v. *tiszt*).

⁵⁴ Ld. az 52. jegyzetet.

⁵⁵ Magyar törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek. Bp. 1899. 606.

név nemcsak divatból terjedt el, hanem a királyi várak hasznosításának valamilyen új módját is tükrözte. Ez persze csak föltevés, de valami változásnak Zsigmond uralkodása alatt ezen a téren is történnie kellett, mert halála után, 1439-ben a fölháborodott rendek sok egyéb között azt is megfogadtatták Alberttel, hogy a honorokat magyar alattvalókkal fogja betölteni, mégpedig – az ország szokása szerint – „a régtől megszokott módon” (*more ab antiquo consueto*). Alighanem a honor ősi intézményét, a királyi javak őket illető haszonélvezetét féltették.⁵⁶

A honor felbomlása azonban nem volt megállítható. Az interregnum és a polgárháborúk évei más irányú fejlődésnek kedveztek, a királyi várakkal ekkoriban Hunyadi és párthívei gazdálkodtak, természetesen nem honorként osztogatva, hanem magánbirtokuknak tekintve őket. Amikor Mátyás 1458-ban trónra lépett, a királyi vagyon alig állt egyébből, mint a Hunyadi-ház uradalmából, és így familiárisokkal történő uradalmi igazgatásának bizonyos hagyománya volt. Mátyás ezt folytatta előbb (1458) a budai udvarbíróság felállításával, majd azzal, hogy a hatáskörébe új meg új királyi uradalmak jövedelmeinek kezelését utalta. A következő évtizedek során a honorbirtok gyakorlatilag megszűnt.⁵⁷

Talán mondanunk sem kell, hogy a honorhoz kapcsolódó földbirtoklási rendszer eltűnése a középkori magyar társadalmat, annak vezető rétegét is tökéletesen átformálta. A társadalmi presztízshierarchia élén a 14. században még egyértelműen a honorok birtokosai, az ország nagy tisztségviselői állanak. Ők az ország bárói, egyedül őket illeti meg az 'úr' (*dominus*) név és a 'nagyaságos' (*magnificus*) címzés, a püspökökkel együtt ők alkotják a király tanácsát, és így ők kormányozzák az országot. A honorbirtok eltűnésével a 15. század folyamán a báró fogalma is átalakul. 1440 után mindinkább a honorok helyébe lépő nagy magánvagyonok urait kezdik az ország „természetes báróinak” (*naturales barones*) tekinteni, és a bárói státusnak új, gyakorlatilag örökletes formája az 1498. évi XXII. tc.-kel intézményi szinten is megfogalmazódik.⁵⁸

*

Az Anjou-korban a társadalom arculatát még nagy mértékben a honorbirtok határozta meg. Az ország várainak felét, földterületének mintegy ötödét-hatodát birtokolták ezen a módon, és így az uralmi rendszer is ennek függvénye volt. Mióta lehetett ez így?

⁵⁶ 1439: XXVI. tc., DRH 294. A kommentár tévesen állítja, hogy ez a cikkely rövidebb formában az V. tc-et ismétli meg. Ebben ui. a hangsúly a kiemelt négy szón van, amelyeket az V. tc-ben nem találunk meg. – A *capitaneus* mint királyi vár élén álló tisztségviselő tudtommal 1406-ban fordul elő először: Zs. O. II. 4858. sz., a zólyomi Lipcse várral kapcsolatban. Her Zsigmond 1409-től a szlavóniai két Kemlék vár királynéi kapitánya: Zs. O. II. 7156, 7199. sz. A cseh Jemništi Mikes 1411-ben *capitaneus Soliensis*, azaz zólyomi kap.: Engel i. m. 54., az ugyancsak cseh Messenpek György pedig egy keltezetlen, 1411 tájára datálható oklevélben szépesi kapitánynak cimezi magát: DI. 74.877, a kelethez Engel i. m. 180. A cím 1417-től kezdve magyar születésű tisztségviselők megjelölésére is használatos: Varju i. m. 553, 1418: DI. 9955, 1421: DI. 43.499, 1423: DI. 71.938.

⁵⁷ Az új tisztség kialakulására *Kubinyi A.*: A budai vár udvarbírói hivatala. Levéltári Közlemények 35 (1964) 71 kk.

⁵⁸ Ld. egyelőre *Kubinyi A.* alapvető megállapításait Századok 107 (1973) 753–757, és vö. Engel P.: A magyar világi nagybirtok megszűlése a XV. században. II. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 5 (1971) 291–301.

Egyáltalán, milyen réginek kell tartanunk ezt az intézményt, és hol kereshetjük az eredetét?

Felelőtlen és elhamarkodott dolog volna, ha most próbálnánk meg választ adni ezekre a kérdésekre, legyenek bármilyen fontosak is. Egyrészt nem ismerjük a *honor* szó hazai használatának történetét, másrészt senki sem vizsgálta még át Árpád-kori forrásanyagunkat abból a szempontból, szólnak-e valamit a királyi birtoknak, illetve egyes formáinak honorbirtok-jellegéről. Véleményem szerint szólnak, de ennél sokkal többet nem mernék e pillanatban biztosan állítani.

Tény, hogy az 1300 előtti magyar birtokjog vizsgálata során Waldapfel Eszter már 1931-ben fölfigyelt néhány különös forrásadatra, amelyek arra látszottak mutatni, hogy a valamikori előidőkben élt Magyarországon egy olyan, közelebről ismeretlen földbirtoklási forma, amely utóbb – szerinte igen korán, még a 13. században – kiveszett.⁵⁹ Waldapfel adatai nem voltak nagyszámúak; éppen csak jelezték, hogy vannak tisztázatlan kérdések a korai birtokjog területén. Felhívta a figyelmet egyebek között István egyik törvényére, amelyik azt mondta ki, hogy „mindenki szabadon rendelkezék mind a saját vagyonával, mind a királytól nyert adományaival, amíg él, kivéve azt, ami a püspökséghez és az ispánsághoz tartozik” (*excepto quod ad episcopatum pertinet vel comitatum*).⁶⁰ Utalt arra a különös oklevélre is, amely szerint a locsmáncsi ispán 1171-ben szót emelt három birtok eladományozása ellen, mondván, hogy a királyi adomány tárgya az ő ispánságához tartozik (*dicens datum regium ad suam pertinere comitivam*). Egy másik oklevélben 1212-ben korábbi események kapcsán arra az időre hivatkoztak, amikor a megboldogult II. Géza király idejében Lőrinc ispán Vas és Sopron ispánságát birtokolta (*comitatum Castriferrei et Supruniensis [!] possedisset*).⁶¹

A későbbi honorbirtok létének ismeretében arra kell gondolnunk, hogy Waldapfel alighanem igen lényeges kérdésre tapintott rá. Voltaképpen az Árpád-kor egyik alapproblémáját, a várföldek és az ispáni intézmény mibenlétét feszegette – különös módon anélkül, hogy erre ő maga gondolt volna, mert szavaiból az tűnik ki, hogy az általa megfigyelt „ispánsági birtokot” nem hozta semmilyen összefüggésbe a közismert várföldekkel. Így történhetett, hogy idevágó megjegyzései fölött a tudományos közvélemény figyelme közönnnyel siklott tovább, és tudtommal egyedül a mindig alapos és lelkiismeretes Bónis szentelt nekik *Hűbériség és rendiség*-ében néhány sort.⁶²

Pedig volt már a 13. században is olyan kortárs, aki az ispáni várakhoz tartozó földeket, azaz a várföldeket a nyugat-európai hűbérhez hasonlónak látta, noha mint történetesen tudjuk, módja volt jól ismerni mind a kettőt. Kézai Simon volt ez, aki – miután, mint Szűcs Jenő részletesen bebizonyította, közvetlen közlő tanulmányozta az itáliai és francia hűbéri intézményeket – 1285 táján abban határozta meg a magyar várjobbágyok funkcióját, hogy „háború idején őrizték a vár feudumait és a várat” (*ut pheuda castris et castrum guerrae tempore custodirent*).⁶³ Mivel Kézai a várbirtokot nyugati

⁵⁹ Waldapfel E.: Nemesi birtokjogunk kialakulása. Századok 65 (1931) 141 kk.

⁶⁰ István II. 2. § *Závodszy L.*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp., 1904. 153.

⁶¹ Sopron vm. I. 3, 8.

⁶² Bónis i. m. 109.

⁶³ *Scriptores rerum Hungaricarum* . . . Ed. E. Szentpétery. Bp. 1937–1938 [röviden: SRH] I. 193. Vö. Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai *Gesta Hungarorum*ában. In: Szűcs J.: Nemzet és történelem. Bp., 1974. 420 kk.

szóhasználatlaltal feudumnak nevezte, elképzelhető, hogy a feudum későbbi megfelelője, a honor már a 13. századi magyar forrásokban is beneficiális birtokot jelölt. Erre látszik utalni például az 1222. évi Aranybulla 10. pontja, amely szerint „ha valamely honorral bíró jobbágy (*iobagio habens honorem*) elesik a hadban, akkor a fiát vagy a testvérét hasonló honorral kell megajándékozni” (*congruo honore sit donandus*). A honor szót itt is, mint általában, a 'tiszttség', azaz 'méltóság' szóval szokás fordítani. Érdemes azonban fölfigyelni a törvény 30. pontjára, ahol a 'tiszttség' jelentéstartalmát láthatóan nem a honor, hanem a *dignitas* szó fejezi ki.⁶⁴

Ismeri a 'honor' terminust Anonymus is, bár a kifejezés tartalma nála még bizonytalanabban határozható meg. A nevezetes „vérszerződés” harmadik pontja krónikásunk szerint azt mondta ki, hogy sem a hét vezér, sem fiaik soha ki ne zárassanak a fejedelem tanácsából, se az ország honorjából (*quod ipsi et filii eorum nunquam a consilio ducis et honore regni omnino privarentur*). Pais Dezső a kritikus *honore regni* fordulatot „az ország tisztégeiből” szavakkal fordította, kénytelen lévén ehhez, mint látható, a honor szót némileg önkényesen többszámossal adni vissza, hogy a szövegnek értelmet adjon.⁶⁵

Hibáztatni aligha lehet őt ezért. A magyarországi latinságban a honor-t 'birtok, birtokjog, beneficium' jelentésben fordítani legalábbis szokatlan lett volna, és méltán váltott volna ki elutasítást. Egyébként a honor ilyen értelmű használatáról még ott is gyakran megfigyeltek a történészek, ahol ez korántsem ment ritkaság számba. A 19. századi „nagy” német medievisztika egyik nem jelentéktelen képviselője, Dietrich Schäfer 1921-ben hosszú listán olvasta fejére élő és elhunyt kortársainak – jobbára a *Jahrbücher des deutschen Reiches* nem éppen tájékozatlan szerzőinek, hány esetben fordították a forrásaikban talált honor-t tévesen 'Ehre'-nek az odaillő 'Recht, Besitz, insbesondere das Lehen' helyett, kezdve a Fuldai Évkönyvektől (*honorebus privatus est*, 895) a 14. század elejéig (*dolens de sui honoris privatione*, 1310). Feltűnő, hogy az általa idézett források helyeken mennyire gyakori egyrészt a *honor regni*, másrészt a *honore privari* szókapcsolat, vagyis éppen azok, amelyekbe Anonymus öltötte mondanivalóját.⁶⁶

*

A honor tehát a nyugat-európai hűbériség szótárában jól ismert fogalom. Sohasem jelentett azonban általában véve hűbérbirtokot, mindig csak annak bizonyos formáit. Nem szinonimája volt tehát a feudumnak, hanem szűkebb jelentéssel bírt.

Eredetileg, a Karoling állam szervezetében a honor, bár kapcsolatos a földbirtoklással, még nem hűbér, és jól megkülönböztetik annak korai formájától, a *beneficium*tól. Míg ennél a vazallitással kapcsolatos földbirtok képze van előtérben, a Karoling honor elsősorban tiszttség, amelyhez birtok, azaz jövedelem társul. A lényege még ekkor a „hivatal”, amelyet az uralkodó tetszése szerinti időre átruház hívére, a birtok csak a hivatalhoz járul, bár fogalmilag nehezen választható el tőle.⁶⁷

⁶⁴ Marczali H.: A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Bp., 1902. 138, 142.

⁶⁵ SRH I. 41. Pais D. fordítása: Anonymus *Gesta Hungarorum*. Hasonmás kiadás. Bp., 1977. 83.

⁶⁶ D. Schäfer: Honor, citra, cis. Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse. Jg. 1921. 372–378.

⁶⁷ M. Bloch: La société féodale. La formation des liens de dépendance. Paris, 1949. 296–298.

A honor jelentése a 11. század táján kezd megváltozni. Ekkortájt válik uralkodóvá a hűbériség mint politikai struktúra Nyugat-Európa legtöbb országában, és ebben az új struktúrában a politikai és társadalmi viszonylatokat általában a senior-vazallus kapcsolat valamely megnyilvánulásaként fogják föl. Ennek a kapcsolatnak tárgyi alapjául a hűbérbirtok, a feudum szolgál, és így a honor is hűbérré válik, amennyiben a tisztség birtokosa és az uralkodó között hűbérviszony jött létre. Ennek nyomán a honor jelentésében a „hivatal” helyett a „birtok” képzete nyomul az első helyre, és később, a hűbérjog kodifikálásának idején a honort olyan hűbérként definiálják, amely hivatalhoz kapcsolódik (*fief de dignité*).⁶⁸

Tovább módosult a honor jelentése a normann politikai rendszerben, amely Karoling-örökségként Normandiában formálódott ki, és onnan terjedt tovább Angliába, illetve Dél-Itáliába. A normann hűbéri szemlélet szerint — ehhez hasonlóra bukkanunk egyébként Katalóniában is — az ország grófságait (*comitatus*) és más honorjait az uralkodó legközvetlenebb hívei, bárói (*barones*) hűbérül bírják (*tenent*), akár hivatalként, akár öröklődően.⁶⁹ Honornak ekkor már lassanként a legnagyobb hűbéreket nevezik (*possesiones magnas et varias quas vulgo vocant honores*, XII. sz.),⁷⁰ és amennyiben nem *comitatus*-okról van szó, akkor egyre inkább a *baronia* névvel illetik őket. A 13. századi angol jogász, Bracton szerint „az ország, mint mondják, grófságokból és báróságokból áll” (*regnum quod ex comitatibus et baroniis dicitur esse constitutum*).⁷¹

Lényegében ez az a politikai szótár, amellyel a 13–14. századi Magyarországon is találkozunk. Az ország itt is *comitatus*-okból és *honor*-okból épül fel, és ezeket a király legközvetlenebb hívei és fő tisztségviselői, az ország bárói tartják a kezükön (*tenent*). Csakhogy, amint a firenzei Villani 1350 táján megállapította, „a magyarországi báróságok nem öröklődnek és nem is élethossziglaniak, hanem mindet az uralkodó akarata szerint osztogatják, és veszik el” (*le baronie d'Ungheria non sono per successione ne a vita, ma tutte si danno e tolgono a volontà del signore*).⁷²

Úgy látszik tehát, hogy a magyar politikai struktúrának volt akkoriban olyan eleme, amelyet a kortársak Kézaitól Villanin át Nyírkállói Tamásig „feudális” jellegűnek tekintettek, következésképpen bizonyos analógiát véltek fölfedezni közte és a nyugati feudum, vagy baronia között. Ez az elem a királyi várakhoz kapcsolódó *comitatus*-ok és az azokból alakult honorok rendszere volt. Mi volt az alapja ennek a kortársi szemléletnek? Csakugyan hűbérjellegű birtok volt-e a magyarországi honor?

Mint ismeretes, a hűbériség lényege kölcsönösségen alapuló szerződéses viszony, amely szabad személyek között létesül, és tárgyi alapja a hűbérbirtok, a feudum. Ez még a legegyszerűbb formájában is aránylag bonyolult jogviszonyt testesít meg: a senior bizonyos feltételek mellett (amelyek tartalma itt mellékes) átengedi valamely jövedelmének

⁶⁸ R. Boutruche: *Seigneurie et féodalité*. 1. t. 2. éd. Paris, 1968. 186 kk, és M. Bloch i. h.

⁶⁹ A normann modellre ld. többek között Ch. H. Haskins: *Norman institutions*. Cambridge, Mass. 1925; C. Cahen: *Le régime féodal de l'Italie normande*. Paris, 1940; R. Boutruche: *Seigneurie et féodalité*. 2. t. Paris, 1970. 259–267. — A katalán modellre legújabban Th. N. Bisson: *The problem of feudal monarchy: Aragon, Catalonia, and France*. *Speculum* 1978. 464 kk.

⁷⁰ Huntingdoni Henrik nyomán idézi C. Du Cange: *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*. Paris, 1883–1887. IV. 228. (s. v. *honor*)

⁷¹ Bracton: *De legibus Angliae* II, 222, idézi I. J. Sanders: *Feudal military service in England*. Oxford, 1956. 3.

⁷² Marczali H.: *A magyar történet kútfőinek kézikönyve*. Bp., 1902. 225.

élvezetét vazallusának, fenntartva tulajdonjogát. Az átengedett „hűbér” birtokjoga (*tenu-re*) a vazallust, tulajdona (*propriété*) a seniort illeti meg. A hűbérviszony keretében tehát különválnak a „birtoklás” és a „tulajdon” fogalma.

Ebben a hűbérjogi szemléletben a feudumnak mint hűbérnek fogalmi ellenpárja az *allodium*, az örökbirtok. A feudum feltételhez kötött, az *allodium* feltétlen. Nem tárgya semmilyen hűbérviszonynak, és a tulajdonos, aki egyben birtokos is, feltétel nélkül örökítheti át utódaira.⁷³

Magyarországon a hűbéri rendszer nem vert gyökeret. Az idők folyamán létrejöttek olyan függőségi viszonyok, amelyek így vagy úgy a hűbéri formákra emlékeztettek, de ez a hasonlóság nem szerkezeti volt. A familiaritás például társadalmi funkcióját tekintve hasonlított ugyan a senior-vazallus kapcsolatra, de nem épült birtokjogi viszonyon. A prediális nemesek hadkötelezettsége birtokra épült, mégsem volt feudális jellegű. A prediális birtok ugyanis nem volt feudum; nem szerződésileg illette meg birtokosát, hanem öröklött tulajdon, *predium* gyanánt. Ugyanolyan jogon tehát, mint Magyarországon a nemesi birtok bárkit, lett légyen akár országos, akár partikuláris, akár egyházi nemes. Mert a hazai birtokjogba a feudum fogalomrendszere sohasem tudott behatolni. Nálunk a birtoklás alapformája mindvégig az maradt, amit nyugaton *allodium*nak, itt leginkább *proprium*nak vagy *hereditas*nak neveztek: a feltétel nélkül öröklődő nemesi tulajdon.⁷⁴

Egyetlen birtokforma volt csak, amely ettől elvileg különbözött: az ispáni tiszthez tartozó birtok, a későbbi honor. Ezt már a kezdet kezdetén a *proprium* ellentétéként határozta meg István már idézett törvénye: „... mindenki szabadon rendelkezék mind a saját vagyona (*proprium*), mind a királytól nyert adományok fölött, míg él, kivéve ami a püspökséghez és comitatushoz tartozik, és halála után a fiai hasonló tulajdonjoggal örököljenek”.⁷⁵ A magyarországi honorbirtok azonban nem vált feudummá, mert nem illeszkedett feudális struktúrába. Ha nyugati analógiát keresnénk a számára, legközelebb talán azokban a koraközépkori nyugat-európai királyságokban találnánk meg, amelyek a *beneficium*ot és feudumot még nem ismerték, és ahol a *comitatus*nak még közelítőleg olyan értelme lehetett, mint amilyent a magyar királyság – gyaníthatólag onnan kölcsönözve – egészen az újkor küszöbéig megőrizte.⁷⁶

⁷³Ld. röviden *D. Schwab* cikkét: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland.* Hrsg. von O. Brunner et al. 2. Bd. Stuttgart 1975. 66. (s. v. *Eigentum*)

⁷⁴A magyar jog hűbérinek tekintett elemeiről a legutolsó és legrészletesebb összefoglalás, a korábbi nézetek bírálatával *Bónis Gy.*: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* Kolozsvár, [1947]. – Nemesi birtokjogunkra ld. *Waldapfel E.* idézett tanulmányát (59. jegyz.) és *Hohub J.*: *A vásárolt fekvő jószág jogi természete régi jogunkban.* In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére.* Bp., 1933. 246–254, rövid és világos összefoglalását.

⁷⁵István II. 2. §§. Ld. a 60. jegyzetet.

⁷⁶Ezúton is köszönöm lektoromnak, *Szűcs Jenőnek* tanácsait és javaslatait, amelyekkel mondanivalóm következetesebb végiggondolására buzdított.